

MARCIN MARIUSZ SUPIŃSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID: 0000-0002-5140-2363

marcin.supinski@student.uksw.edu.pl

LITERATURA ANONIMOWA JAKO FORMA OPORU SPOŁECZNEGO WOBEC WŁADZY – PRZYPADEK REPUBLIKI BIAŁORUŚ

**Anonymous Literature as a Form of Social Resistance
to the Authorities: The Case of the Republic of Belarus**

The article defines the term ‘social resistance’, which is undoubtedly an important issue in today’s world. It describes forms of social resistance that can be observed in contemporary civil societies. It highlights the specificity of the issue of social resistance in Belarus, emphasising the strong position of the authorities in Minsk. Forms of social resistance noticeable in Belarus are enumerated, emphasising unconventional forms of resistance such as anonymous literature. The example of four selected texts shows how anonymous writers present their president. The terms ‘legitimation’ and ‘political image’ are also defined in the article.

Keywords: social resistance, political image, legitimation, anonymous literature, Alexander Lukashenko.

1. OPÓR SPOŁECZEŃSTWA WOBEC WŁADZY – ZARYS PROBLEMATYKI

1.1. ZNACZENIE TERMINU OPÓR SPOŁECZNY

Termin *opór społeczny* w dyskursie akademickim pojawia się w obszarze takich dziedzin naukowych jak psychologia społeczna, historia, socjologia i politologia. Ogólnie *opór* jako pewna kategoria oznacza „działanie podjęte w sposób refleksyjny, świadomy, zorientowane na

wdrożenie zmiany w kontekście przestrzeni społecznej stanowiącej środowisko egzystencji jednostki, a u jego podstaw znajduje się rozumienie sytuacji¹. Termin *opór społeczny* obecny jest w polskiej literaturze naukowej od dłuższego czasu, lecz nie był on dotąd dokładnie sprecyzowany. „Określone były jedynie cezury czasowe. Odnosi się ono do okresu powojennego, tak jak określenie »ruchu oporu« do II wojny światowej”². Termin ten stosowany był w odniesieniu do opozycji politycznej i militarnej (na przykład tzw. żołnierze wyklęci). Usystematyzowaną definicję nawiązującą do *oporu społecznego* ułożył James C. Scott, tworząc termin *opór codzienny* w pracy zatytułowanej *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* z 1985 r. Amerykański politolog terminem tym opisał formę zbiorowej działalności politycznej charakteryzującej się spontanicznością, ale niebędącą działalnością zorganizowaną, choć nie wykluczał on powstania jakiegoś stopnia organizacji³. Wspomniany autor wyszczególnił, jakie rodzaje działalności mogą stanowić ów *opór codzienny*, *rsp.* *opór społeczny*. Wymienił on takie formy *oporu codziennego* jak „powolną pracę, symulację, fałszywą ignorancję, obmowę, dezercję, sabotaż, kłusownictwo, unikanie podatku i świadczeń, kradzież, podpalenie, zbiegostwo, plotki, [...] akty przemocy, np. morderstwa”⁴.

Opór społeczny jest więc naturalnym procesem stanowiącym przejaw dążenia społeczeństwa do wprowadzenia zmian społecznych i politycznych w państwie, a także w aparacie władzy. Podjęcie tego działania przez jednostki i grupy niewątpliwie świadczy o odwadze. „Stawianie oporu, jednoznacznie komunikuje postawę aktywną, zmierzającą do zaangażowania w rozwiązanie problemu”⁵. Można dodać, że działania te podejmowane są również w sektorze ekonomicznym. Sumarycznie jako działania składające się na *opór społeczny* można wymienić „plotki i pogłoski, drobne i rozproszone formy oporu, strajki, masowe protesty młodzieży, ekonomiczny opór wsi”⁶, a także napisy na murach oraz działalność ludzi pióra, która – choć nie

¹ E. Bielska, *Koncepcje oporu we współczesnych naukach społecznych. Główne problemy, pojęcia, rozstrzygnięcia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 25.

² Ł. Kamiński, *Formy oporu społecznego w Polsce w latach 1944–1948*, w: *Polska 1944/45–1989*, „Studia i Materiały Instytut Historii PAN”, t. 4, s. 45.

³ J.C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, New Haven – London 1985.

⁴ Ł. Kamiński, *Formy oporu społecznego...*, s. 45.

⁵ H. Mamzer, *Nowe formy oporu społecznego? Protesty przeciwko polowaniom jako przykład karnawalizacji oporu* [online] <https://www.academia.edu/download/59387219/NoweFormyOporu20190525-47019-1y8bg80.pdf> [dostęp: 7.07.2022].

⁶ Ł. Kamiński, *Formy oporu społecznego...*, s. 47.

zawsze szerzej zauważana – może jednak mieć znaczny wpływ na zmiany społeczno-polityczne w kraju.

1.2. OPÓR SPOŁECZNY – PRZYCZYNA

Opór społeczny wobec władzy jako zjawisko w nowoczesnych społeczeństwach występuje zwykle wtedy, gdy owa *władza* utraci *legitymizację*.

Nim przedstawione zostaną możliwe sposoby utraty *legitymizacji*, warto zdefiniować termin *władza*. Chodzi tu o *władzę państwową*. W celu zdefiniowania *władzy* powołałam się na dorobek naukowy Maxa Webera, który to *władzę państwową* definiuje jako „szansę przeprowadzenia swej woli, także wbrew oporowi, w ramach pewnego stosunku społecznego, bez względu na to, na czym ta szansa polega. *Władza* jest tu szczególnym rodzajem stosunku społecznego opartego na możliwości realizacji woli tego, kto tą *władzą* dysponuje”⁷. Jak widać, *władza* (w szczególności ta państwowa) jest swego rodzaju stosunkiem pomiędzy rządzącymi i rządzonymi. Rządzący, mając *władzę*, prowadzą politykę i kreują w ten sposób rzeczywistość społeczną, w którą wpisane jest życie rządzonych. Może być to nawet dokonywane wbrew woli obywateli, przy zastosowaniu wobec nich różnych form przemocy. *Władza* państwowa ma bowiem monopol na stosowanie przemocy, jest jedynym podmiotem w państwie mogącym legalnie ją stosować.

Opisywana w naukach społecznych *legitymizacja władzy* to „stan, w którym podporządkowanie się regułom i instytucjom państwa wynika z wiary społeczeństwa, że są one godne tego podporządkowania”⁸. Można jednak sądzić, że *legitymizacja władzy* jest wynikiem akceptacji przez ogół społeczeństwa panujących reguł, które organizują życie społeczne. Najpowszechniejszym sposobem zdobycia *legitymizacji* w państwie typu demokratycznego jest wyłonienie *władzy* w procedurze wyborów powszechnych⁹. Innymi sposobami są: *legitymizacja* poprzez uzyskanie dla *władzy* uznania przez społeczność międzynarodową, co umożliwiałoby *legitymizację* w stosunkach wewnętrznych; *władza* może też osiągnąć *legitymizację* poprzez

⁷ M. Augustyniak, *Max Weber o władzy i odpowiedzialności w polityce*, „Studia Prawnoustrojowe” 2010, nr 11, s. 41.

⁸ H. Domański, A. Rychard, *Wstęp: o naturze legitymizacji i jej kryzysów*, w: *Legitymizacja w Polsce. Nieustający kryzys w zmieniających się warunkach?*, red. eadem, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2010, s. 7.

⁹ W. Wesołowski, *Legitymizacja jako potoczna filozofia władzy*, „Studia Socjologiczne” 2011, nr 1, s. 556.

swoje skuteczne i zgodne z wolą większości obywateli rządy (na przykład sprawne odpowiadanie rządzących na istniejące problemy trawiące obywateli). Sposobem zyskania *legitymizacji* przez *władzę* jest także nabycie jej poprzez czas jej trwania: *władza*, która istnieje bardzo długo, zaczyna być postrzegana przez rządzonych jako stan naturalny, normalny.

Opór społeczny jest zjawiskiem dynamicznym, pojawiającym się, gdy prawa i wolności społeczeństwa są zagrożone. Stanowi zagrożenia często towarzyszy upadek moralny *władzy*, a znaczy to nic innego jak to, że osoba rządzącego lub grupa rządząca, przez działanie na szkodę społeczeństwa, traci zaufanie społeczne, a wraz z tym legitymizację do sprawowania funkcji przywódczych.

1.3. FORMY OPORU SPOŁECZNEGO WOBEC WŁADZY W REPUBLICIE BIAŁORUS

Republika Białoruś to państwo w Europie Środkowo-Wschodniej, z którego często dochodzą wiadomości o protestach przeciw władzom, władzom w Mińsku. *Formy oporu społecznego* na Białorusi są przez tamtejszy reżim ograniczane. Ograniczenie to ma być sposobem na utrzymanie silnej pozycji prezydenta Białorusi, utrzymanie jej przy pomocy struktur siłowych, czyli milicji, OMON i SOBR (służby specjalne).

Opór społeczeństwa na Białorusi jest powiązany z powstającym tam powoli społeczeństwem obywatelskim oraz z zauważalnym rozminięciem się polityki reżimu i propagandy reżimowej z aspiracjami obywateli Białorusi. Białorusini po prostu „przestali tolerować nieprzystające do rzeczywistości obrazy pokoju społecznego oraz stabilnej Białorusi mlekiem i miodem płynącej”¹⁰. Opór społeczny na Białorusi jest skutkiem rozczarowania społeczeństwa rządzącą klasą polityczną, wywołany „zamrożeniem” systemu politycznego Białorusi w jego postaci po rozpadzie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Stan taki jest zauważalny w samych symbolach państwowych – herbie i fladze narodowej oraz w formie sprawowania władzy za pomocą stwarzania pozorów demokratyczności rządów. Objawia się to w przeprowadzaniu wyborów powszechnych do parlamentu białoruskiego, wyborów na urząd prezydenta oraz poprzez działanie

---

¹⁰ J. Getka, J. Darczewska, *Na drodze do wolności. Białoruska partyzantka kulturowa w przestrzeni publicznej i Internecie*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, s. 103.

reżimu za pomocą referendum. Dodatkową przyczyną wzmagającego się oporu społecznego na Białorusi staje „postępujący spadek poziomu życia na Białorusi i lekceważąca postawa [władz] wobec pandemii COVID-19”¹¹.

W celu okazania oporu i nieposłuszeństwa wobec *władzy* społeczeństwo na Białorusi działa nieszablonowo, stosując strategie i akcje niespotykane w państwach typu „zachodniego”. Oprócz zwyczajowych protestów, strajków, plotek i pogłosek do sposobów okazywania *oporu społecznego* na Białorusi można zaliczyć takie rodzaje aktywności jak: aktywizm internetowy, przeprowadzanie demonstracji przez kobiety (protestujące kobiety ubierają się w barwy opozycyjnej flagi biało-czerwono-białej oraz używają jako rekwizytu róż układanych w barwy owej flagi) i tworzenie łańcuchów solidarności, tworzenie sztuki ulicznej na murach (rysunki, graffiti, murale) oraz działalność białoruskich artystów: formy literackie, poezja i muzyka.

Białorusini działający w internecie przeciw reżimowi nazywani są „internetowymi partyzantami”. Owi „partyzanci” atakowali rządowe strony internetowe poszczególnych urzędów w celu utrudniania funkcjonowania administracji białoruskiej oraz aby dezorientować służby mundurowe popierające reżim. Dodatkową i najbardziej rozpoznawalną ich akcją było zdobycie danych osobowych poszczególnych funkcjonariuszy służb mundurowych, którzy brali udział w pacyfikacji protestów po sfałszowanych wyborach prezydenckich w 2020 r. Dane te zostały udostępnione w internecie¹².

Protesty przeprowadzane przez kobiety stały się symbolem oporu społecznego szczególnie po wspomnianych już wyborach prezydenckich 2020 r. Były one wynikiem akcji solidarności z aresztowanymi. Nie ukrywano odniesienia do symboliki II wojny światowej, w czasie której kobiety „włączały się do ruchu oporu, ponieważ większość mężczyzn została zabita lub była na froncie. Ta alegoria mocno wybrzmiała w trwających protestach, tylko że w roli oprawców występują własne siły porządkowe”¹³.

---

¹¹ K. Kłysiński, *Protest w zawieszaniu – białoruskie społeczeństwo rok po wyborach prezydenckich*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-08-03/protest-w-zawieszaniu-bialoruskie-spoleczenstwo-rok-po> [dostęp: 11.07.2022].

¹² В Беларуси „кибер-партизаны” слили в интернет данные 1000 силовиков. МВД страны угрожает наказать, w: ЦЕНЗОР.НЕТ, https://sensor.net/ru/news/3220305/v-belarusi-kiberpartizany-slili_v-internet-dannye_1000-silovikov-mvd-strany-ugrojaet-nakazat [dostęp: 11.07.2022].

¹³ M. Rust, *Białoruska rewolucja ma kobietą twarz*, Heinrich Böll Stiftung, <https://pl.boell.org/pl/2020/08/27/bialoruska-rewolucja-ma-kobieca-twarz> [dostęp: 11.07.2022].

Przed wspomnianymi wyborami prezydenckimi miało miejsce wydarzenie, które później stało się symbolem oporu przeciw *władzy*. Wydarzeniem tym było publiczne wyemitowanie kultowej piosenki radzieckiej grupy Kino – *Pieremien*, która stała się niepisanym hymnem późniejszych protestów. Utwór odtworzyło dwóch dźwiękowców – Kirył Hałanawa i Uładzia Sakałouski – podczas imprezy zorganizowanej przez władze Białorusi¹⁴. Impreza została zorganizowana naprędce, aby uniemożliwić przeprowadzenie przedwyborczego spotkania Swiełłany Cichanouskiej z jej zwolennikami. Na placu Zmian w Mińsku powstał mural przedstawiający obu białoruskich artystów, który widniał tam od początku protestów i wielokrotnie był zamalowywany przez służby komunalne¹⁵.

Pisarze na Białorusi są ograniczani przez reżimową cenzurę, co znaczy, że ich aktywność artystyczna jest podporządkowana odgórnie normom i zasadom, które określają, jakie sprawy wspomnianym artystom wolno podejmować i komentować w ich twórczości. Zdecydowanie z punktu widzenia *władzy* niedopuszczalne jest, aby artysta – literat, poeta – komentował swobodnie sytuację polityczną w kraju, ponieważ mogłoby to mieć nieprzewidywalny wpływ na społeczeństwo i jego poparcie dla *władzy*.

2. LITERATURA ANONIMOWA JAKO PRZYKŁAD OPORU SPOŁECZNEGO

2.1. ZNACZNIE TERMINU LITERATURA ANONIMOWA

Literatura to „ogół wypowiedzi utrwalonych w piśmie, związanych funkcjonalnie z różnymi zakresami życia zbiorowego”¹⁶. Termin – *anonim* – wywodzi się z języka greckiego (gr. *anōnymos* – bezimienny) i znaczy „człowiek nieujawniający swego nazwiska, zwłaszcza nieznanego z nazwiska autor utworu literackiego”¹⁷. *Anonim* odnosi się autora, który publikuje pod pseudonimem lub wcale się nie podpisuje, pozostając anonimowym. Termin ten również możemy stosować do

¹⁴ „*Chcemy zmian*” – jak kultowa piosenka radzieckiej grupy Kino stała się hymnem protestu, Belsat.tv, <https://belsat.eu/pl/news/11-08-2021-chcemy-zmian-jak-kultowa-piosenka-radzieckiej-grupy-kino-stala-sie-hymnem-protestu/> [dostęp: 11.07.2022].

¹⁵ Na miński „Plac Zmian” wrócił mural protestu, Belsat.tv, <https://belsat.eu/pl/news/08-05-2021-na-mińskim-palcu-zmian-wrocil-mural-protestu/> [dostęp: 11.07.2022].

¹⁶ *Literatura*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/literatura;3933197.html> [dostęp: 12.07.2022].

¹⁷ *Anonim*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/anonim.html> [dostęp: 12.07.2022].

samych tekstów literackich, których autorzy nie ujawnili się. *Literatura anonimowa* jest zatem zbiorem tekstów autorów, których imion nie znamy lub którzy celowo swoje nazwiska zataili. *Literatura anonimowa* w ciągu epok literackich zmieniała formę. Jako powód powstania takiej *literatury* podaje się twórczość artystów w średniowieczu, kiedy to tworzone dzieła literackie dla chwały Boga, a nie dla własnej chwały. Później autorzy ukrywali się pod pseudonimami lub wcale się nie podpisywali ze strachu przed nieprzychylną im *władzą*.

2.2. WIZERUNEK POLITYCZNY ALEKSANDRA ŁUKASZENKI

Wizerunek polityczny to złożony temat podejmowany w dyskursie akademickim. Łączy się on z komunikowaniem politycznym lub marketingiem politycznym, które są subdyscyplinami nauk o polityce. Wizerunek polityczny „jak wiele innych zabiegów uprawdopodobniających sukces w praktyce życia politycznego, jest środkiem w osiągnięciu określonych celów. Uważany bywa przy tym za narzędzie instrumentalnego i racjonalnego postępowania aktora indywidualnego lub zbiorowego, który działając na scenie politycznej, dąży przede wszystkim do zrealizowania założenia [...] utożsamianego z celem wyborczym”¹⁸. Wizerunek polityczny jest więc narzędziem marketingowym zwiększającym szansę uzyskania poparcia przez danego kandydata wśród określonego elektoratu. Przyglądając się literaturze przedmiotu, można wyróżnić takie typy wizerunków politycznych jak „niczym niewyróżniającego się i nikomu nieznanego *szaraka*, skupiającego na sobie uwagę opinii publicznej dzięki prowadzonej przez niego polityce *ekscentryka*, kompetentnego pojawiającego się w czasach stagnacji i stabilizacji politycznej *idola*, w pewien sposób nieodpowiedzialnego i swobodnie traktującego rzeczywistość polityczną *blazna* i stojącego w centrum areny politycznej, ale podchodzącego do jej wydarzeń w sposób zdystansowany *luzaka*”¹⁹. Przywołane przykłady wizerunków politycznych zostały przedstawione przez Marka Jezińskiego w pracy *Marketing polityczny a procesy akumulacyjne. Przypadek III Rzeczypospolitej*. Przytoczone typy wizerunków politycznych należą do tych nowszych. Za klasyczne typy wizerunków politycznych

¹⁸ J. Jakubowski, *Idol – wizerunek polityczny w czasach popkultury*, https://www.researchgate.net/profile/Jakub-Jakubowski/publication/275644387_Idol_-_wizerunek_polityczny_w_czasach_popkultury/links/5541c3f70cf2b790436be60a/Idol-wizerunek-polityczny-w-czasach-popkultury.pdf [dostęp: 12.07.2022].

¹⁹ E. Pietrzak, *Między tożsamością a wizerunkiem współczesnego polskiego polityka – przyczynek do badań*, „Civitas Hominibus. Rocznik Filozoficzno-Społeczny” 2008, nr 3, s. 111.

uważa się te zaproponowane przez Serge'a Albouy w pracy naukowej *Marketing et communication politique*. Są nimi „zbawiający świat *herosi*, podkreślający brak dystansu między sobą a wyborcami *zwykli ludzie*, przyciągający atrakcyjną powierzchownością *amanci*, protekcyjnie traktujący społeczeństwo *ojcowie* i racjonalnie rozwiązujący pojawiające się problemy *eksperti*”²⁰. Obecny wizerunek polityczny jest wynikiem starań specjalistów od marketingu politycznego nakierowanego na przybliżenie kandydata elektoratowi – ukazuje się go jako człowieka z krwi i kości, który ma takie problemy jak zwykli ludzie. Celem kreacji wizerunku politycznego jest zaakcentowanie pozytywnych cech charakteru czy też powierzchowności. Ma to sprawić, aby kandydat wyróżniał się na tle innych. Z uwagi na to *wizerunek polityka* składa się z powierzchowności, stylu prowadzenia polityki, charakterystyki komunikacyjnej (sposób mówienia utożsamiany z tonem głosu, słownictwem), umiejętnością występowania publicznego, odpornością na stres. Dodatkowo zwraca się uwagę na „geograficzne zakorzenienie polityka, jego zawód, narodowość, wykształcenie, stosunek do religii czy orientację seksualną i stosunek do seksu”²¹.

Aleksandr Łukaszenka urodził się 30 sierpnia 1954 r. w miasteczku Kopysy. Został wybrany na prezydenta Republiki Białoruś w 1994 r. Sprawuje ten urząd nieprzerwanie 27 lat. Jego rządy naznaczone są licznymi akcjami protestacyjnymi i kontrowersjami spowodowanymi stylem sprawowania władzy przez „ostatniego dyktatora Europy”. Od momentu zdobycia władzy wynikły trudności identyfikacyjne, ponieważ po wyborach 1994 r. pojawiły się takie określenia jak „bačka” (biał. бацька – ojczulek) i „car”. „Tak zgola różne tropy klasyfikacyjnych poszukiwań świadczą o dalekiej niejednoznaczności percepcji osoby białoruskiego prezydenta”²².

Wizerunek polityczny Łukaszenki stanowi niebywale wyzwanie. Z uwagi na wymienione typy wizerunków politycznych pojedynczo nie byłyby one w stanie reprezentować osoby prezydenta Białorusi. Definiując wizerunek prezydenta Białorusi, słuszne jest określić go jako „nietypowy”, ponieważ składa się z sumy wymienionych typów. Na potrzeby artykułu można określić typ wizerunku politycznego Łukaszenki jako „autokrata”. Może się wydawać, że Łukaszenka był jedynym politykiem obecnym na białoruskiej scenie politycznej. Tymczasem

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, s. 110.

²² R. Czachor, *Kulturowe uwarunkowania społecznego odbioru prezydentury Aleksandra Łukaszenki*, „Wschodnioznawstwo” 2008, nr 2, s. 125.

tylko on jest szeroko przedstawiany opinii publicznej oraz z uwagi na sprawowany urząd musi być najbardziej wyrazistą osobistością spośród białoruskich polityków. Łukaszenka zawsze jest obecny w samym centrum białoruskiej sceny politycznej. Stara się również stwarzać pozory bliskości ze społeczeństwem białoruskim dzięki wykonywaniu czynności zwyczajnych ludzi, na przykład uczestniczy w wykopkach. Prezydent Białorusi „każdej jesieni podobnie jak miliony rodaków wykopuje i pakuje do worków ziemniaki i inne płody rolne, tylko że zawsze towarzyszą mu kamery, a pomagają wybrańcy”²³. Aby ocieplić swój wizerunek, Łukaszenka pokazuje się publicznie z najmłodszym synem – Mikołajem. I tak „zabrał najmłodszego syna na przejażdżkę traktorem”²⁴, żeby uczcić 70. rocznicę powstania zakładu produkującego maszyny rolnicze w Mińsku. „Ostatni dyktator Europy” w kreacji wizerunku politycznego również stara się być postrzegany jako ekspert mający wiedzę w każdej dziedzinie, nawet w wojskowości. Przykładem tego było spotkanie 10 maja 2022 r., w trakcie którego Łukaszenka spotkał się ze swoimi generałami, przedstawił im autorską analizę działań wojskowych przeprowadzanych przez ukraińskie wojsko w konflikcie z Federacją Rosyjską²⁵ i stwierdził, że „najsukuczniejsze, w tym po stronie ukraińskich sił zbrojnych, okazały się ugrupowania mobilne, które natychmiast i niespodziewanie zbliżając się do znacznie przewyższającego ich wroga, zadają ciosy”²⁶. Na koniec dodał, że wojsko białoruskie powinno również wdrożyć taką taktykę, ale „wymaga to odpowiedniej broni i sprzętu”²⁷. Innym elementem składającym się na wizerunek polityczny prezydenta jest fakt, że Łukaszenka wypowiada się na wiele tematów, często nie mając o nich podstawowej wiedzy. Ma to budować jego wizerunek *eksperta*, aczkolwiek wypowiedzi często są nieskładne i śmieszne, co później wykorzystują białoruska opozycja i społeczeństwo do ośmieszania głowy państwa. Przykładem takich „prawd” są słowa: „Powinniśmy nakarmić

²³ *Jest wrzesień – Łukaszenka kopie ziemniaki*, Belsat.tv, <https://naviny.belsat.eu/pl/news/jest-wrzesien-lukaszenka-kopie-ziemniaki/> [dostęp: 13.07.2022].

²⁴ *Kola w traktorze. Prezydent przekazuje kierownicę*, TVN24 BiS, <https://tvn24.pl/swiat/kola-w-traktorze-prezydent-przekazuje-kierownice-ra648039> [dostęp: 13.07.2022].

²⁵ Twitter https://twitter.com/Liveuamap/status/1525184259102846977?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1525184259102846977%7Ctwgr%5E%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.tvp.info%2F60170214%2Fbialorus-lukaszenka-zachwala-ukraincow-zaskakujace-slowa-do-generalow [dostęp: 16.07.2022].

²⁶ *Zaskakujące słowa Łukaszenki do generalicji. Jest nagranie*, TVP Info, <https://www.tvp.info/60170214/bialorus-lukaszenka-zachwala-ukraincow-zaskakujace-slowa-do-generalow> [dostęp: 16.07.2022].

²⁷ *Ibidem*.

Mińsk. Przynajmniej do wyborów prezydenckich (Белорусская Деловая Газета, 05.08.2000)²⁸ lub „Narzekaleś na suszę trzy razy! Dałem ci deszcz! (Беларускае тэлебачаньне, 29.07.1996)²⁹.

2.3. WIZERUNEK PREZYDENTA REPUBLIKI BIAŁORUŚ W LITERATURZE ANONIMOWEJ

Anonimowe dzieła literackie traktujące o prezydencie Białorusi zaczęły się pojawiać w 1994 r. Charakterystyczny dla tych tekstów był ich niski poziom artystyczny, ponieważ ich autorami były często osoby na co dzień niezajmujące się twórczością pisarską (amatorzy). Pisarze ci stosowali pseudonimy bądź pozostawali anonimowi, by chronić się przed represjami ze strony władzy. Celem anonimowych pisarzy jest zdyskredytowanie prezydenta Białorusi. Literaci wyśmiewają jego działania i zachowania. Przedstawiając Łukaszenkę, białoruscy twórcy korzystają z takich narzędzi jak parodia, sarkazm czy groteska. Teksty te znalazły się w dwóch pracach zbiorowych różnych autorów anonimowych, którzy pisali o Łukaszence: *Ідыёт самы настаяшчы...* oraz *Народный Президент*.

Na potrzeby artykułu zostaną przytoczone cztery teksty z powyższych pozycji książkowych. Pierwszy z nich to *Сабака* (biał. *сабака* – pies). Utwór ten pochodzi z książki *Ідыёт самы настаяшчы...* Nieznany autor tekstu przekształca Łukaszenkę w postać psa³⁰. Celem tego zabiegu jest ukazanie emocji towarzyszących autorowi, gdy opisuje prezydenta, a nie ukrywa on swojej pogardy.

Nierozpoznany jego naród,
Niczyi on syn, niczyi on zięć.
Nie ma u psa rodowodu³¹.

Powyższy fragment akcentuje dyskredytację wizerunku Łukaszenki jako psa bez rodowodu. Ma to związek z rzeczywistością, ponieważ ojciec prezydenta nie jest znany. Autor podkreśla także, że

²⁸ Tekst oryginału: *Мы должны накормить Минск. Хотя бы к президентским выборам*, „Белорусская Деловая Газета”, 5.08.2000. *Ідыёт самы настаяшчы...*, Менск–Варшава–Масква 2001, s. 166.

²⁹ Tekst oryginału: *Ты три раза жаловался на засуху! Я тебе дождь дал!* (Беларускае тэлебачаньне) 29.07.1996 r.; *Ibidem*, s. 168.

³⁰ M. Supiński, *Sposoby kreacji obrazu prezydenta we współczesnej białoruskiej literaturze anonimowej*, niepublikowana praca licencjacka, Warszawa 2021, s. 33.

³¹ Tekst oryginału: *Не разпзнаць яго народу, / Ні – чый ён сын, ні – чый ён зяць. / Няма ў сабакі радоводу. Сабака, w: *Ідыёт самы настаяшчы...*, s. 52.*

Łukaszenka nie jest dla niego prezydentem Białorusinów: „Nierozpoznany jego naród”.

Nie posiada ludzkich sympatii,
Nie jest foksterierem ani buldogiem.
[...]
Wszędzie słyszy:
Obyś umarł!³²

Fragment ten autor kończy przekleństwem, na kształt wezwania rozwścieczonego tłumu, który wykrzykuje do prezydenta, by „umarł”.

A potem skacze koło domu
i znowu śliniąc się otwiera usta
[...]
sąsiad bogaty
podrzucił kostkę przez płot³³.

W powyższym fragmencie autor ponownie przyrównuje Łukaszenkę do psa, któremu o wiele bogatszy sąsiad rzuca kość. To komentarz do białoruskiej rzeczywistości, ponieważ ukazuje relację łączącą prezydenta Białorusi z prezydentem Federacji Rosyjskiej Władimirem Putinem. Komentarz autora ma zdyskredytować Łukaszenkę w oczach Białorusinów.

Kolejnym tekstem jest *Детская Загадка-Считлочка* (ros. *Детская Загадка-Считлочка* – Zagadka dla dzieci-wyliczanka) z książki *Народный Президент*. Jego autorem jest niejaki Пятро (niewątpliwie pseudonim). Autor stosuje parodię i ironię, za pomocą których kreuje obraz prezydenta.

Nie pije i nie pali,
Nieładnie mówi.
Z żoną Galiną nie żyje,
Do sklepów nie chodzi³⁴.

Zacytowany fragment ukazuje nastawienie białoruskiego społeczeństwa do prezydenta. Otóż jest to osoba, która niezbyt „ładnie” mówi, co może się tyczyć tego, że Łukaszenka w przemówieniach

³² Tekst oryginalny: *Ня мець яму людзкіх сымпатыі, Не факстэр’ер ён, не бульдог, / [...] / Паўсюль ён чуе: / Каб ты здох! Ibidem, s. 53.*

³³ Tekst oryginalny: *А потым скача каля хаты / і зноў сьлюнява шчэрыць рот, [...] / сусед багаты / падкінуў костку цераз плот. Ibidem.*

³⁴ Tekst oryginalny: *Я не пью і не куру, / Некрасіва гавару. / З жонкай Галяй не жыю, / У магазіны не хажу. Пятро, Детская Загадка-Считалочка, w: Народный Президент, Минск 2006, s. 4.*

i wywiadach rzadko stosuje język białoruski (literacki), raczej mówi trasianką – specyficzną mieszaniną białoruskiego i rosyjskiego. Istotnym wątkiem poruszonym przez autora jest sytuacja rodzinna Łukaszenki, który faktycznie porzucił żonę i „umieścił” ją (Galinę Rodionową) we wsi Ryżkowicze³⁵. Wieś tę „zabezpieczono” w taki sposób, aby nikt nieupoważniony nie miał kontaktu z pierwszą damą.

Nie znoszę parlamentu,
Nie przyjaźnię się z BNF'em.
Komunistów wszystkich pokonam,
Tylko Hitlera Kocham³⁶.

Cytowany fragment tekstu przedstawia stosunek prezydenta do parlamentu, który w niewielkim stopniu ma wpływ na polityczną rzeczywistość kraju, z uwagi na skuteczne zmniejszenie jego znaczenia i mocy sprawczej. Warty uwagi jest wers: „Nie przyjaźnię się z BNF'em”, ponieważ BNF (biał. Беларускі Народны Фронт – Białoruski Front Ludowy) jest białoruską partią opozycyjną. Dodatkowo autor w powyższym fragmencie zawarł ciekawe odniesienie do wydarzeń minionych, mianowicie do wywiadu Łukaszenki z 1995 r., udzielonego niemieckiej gazecie „Handelsblatt”, w którym „zaczął wychwalać Adolfa Hitlera za to, że niemiecki porządek osiągnął najwyższy poziom właśnie za czasów niesławnego kanclerza”³⁷.

Nie jestem Hrybem i nie Karpienką
Kim jestem dzieci?
– .....³⁸

Autor w interesujący sposób kończy tekst, który można przyrównać do zagadki dla dzieci, co pokazuje ironię i parodię. Osoba przedstawiana w tekście nie jest „Hrybem”, czyli białoruskim działaczem opozycyjnym – Mieczysław Hryb, który do zaprzysiężenia Łukaszenki na prezydenta obejmował stanowisko głowy państwa Białorusi, ani nie jest „Karpienką” – Hienadz Karpienka również był działaczem opozycji do 7 kwietnia 1999 r. (zmarł w niewyjaśnionych okolicznościach).

³⁵ A. Brzeziecki, M. Nocuń, *Łukaszenka. Nidoszły car Rosji*, Znak, Kraków 2014, s. 207.

³⁶ Tekst oryginału: *Я парламента не терплю, / С БЭНЭФам не дружу. / Камуністыв всех побью, / Только Гитлера люблю*. Пятро, *Детская Загадка-Считалочка*, w: *Народный Президент*, s. 4.

³⁷ A. Brzeziecki, M. Nocuń, *Łukaszenka...*, s. 82.

³⁸ Tekst oryginału: *Я не Грыб и не Карпенка / Хто я, дети?* – ..... Пятро, *Детская Загадка-Считалочка*, w: *Народный Президент*, s. 4.

Autor wieńczy tekst pustym wierszem, aby każdy sam odpowiedział na pytanie, o kim jest mowa.

Następny tekst, na podstawie którego przedstawiony zostanie wizerunek prezydenta Białorusi, to *Была Беларусь рэспубліка* (biał. *Была Беларусь рэспубліка* – Była Białoruś republika) również z książki *Народный Президент*. Jego autorem jest niejaki Сымон Шаўцоў, prawdopodobnie to pseudonim. *Была Беларусь рэспубліка* jest przepełniona sarkazmem oraz ironią.

Była Białoruś republika,
A teraz jej nie ma,
Sprzedał ją za ruble
Łukaszenka Saszka³⁹.

Pisarz rozpoczyna od ironicznego komentarza odnoszącego się do sytuacji, w jakiej znalazła się Białoruś od momentu wyboru Łukaszenki na prezydenta. Mianowicie została sprzedana „za ruble” przez Łukaszenkę, co niewątpliwie można zaobserwować w jego uległej polityce wobec Federacji Rosyjskiej.

Parlament z młodzieńczym rozmachem,
Na czele z Siamionem Szareckim,
Zgodził się na:
„Bycie jednym narodem!”
Dwa narody, jak jeden naród:
Jeden Kolchoz, jeden stajenny,
„język” jeden i flaga jedna,
herb jeden i hymn jeden, --
i jeden „gospodarz”⁴⁰.

Zacytowany fragment wskazuje na odniesienia do powołanego przez Białoruś i Rosję wspólnego quasi-państwa, tzn. Państwa Związkowego Rosji i Białorusi (wcześniejszego Związku Białorusi i Rosji) na mocy traktatu *Договор о создании Союзного государства*⁴¹ z 8 grudnia 1999 r. Autor ironicznie stwierdza, że białoruski parlament wyraził zgodę na stanie się jednym z Rosją. Groteskowości

³⁹ Tekst oryginału: *Была Беларусь рэспубліка, / А цяпер яе немашака, / Прадаў яе за рубліі / Лукашэнка Сашка. Сымон Шаўцоў, Была Беларусь рэспубліка, w: Народный Президент*, s. 21.

⁴⁰ Tekst oryginału: *Парлямент з размахам маладзецкім, / На чале з Сямёнам Шарэцкім, / Далі на тое згodu: / Быць аднаму народу! / Два народы, як народ адзін: / Калгас адзін, конюх адзін, / язык адзін, сцяг адзін, / герб адзін і гімн адзін, -- / і адзін госпoдін. Ibidem.*

⁴¹ *Договор о создании Союзного государства*, Информационно-аналитический портал Союзного государства <https://soyuz.by/dogovor-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva> [dostęp: 28.11.2022].

dodaje fakt przyrównania „wspólnego” państwa Białorusi i Rosji do kołchozu, w którym jest jeden stajenny i jeden gospodarz.

Dlaczego protestują,
 Demonstrują, lamentują różne
 „niedobitki” tak desperacko?
 Czym wyróżnia się Białoruś?
 WSR – naszym Mesjaszem,
 Co oznacza
 „Współczesna Suwerenna Rosja!”⁴²

Na zakończenie autor stawia się w roli Łukaszenki, zadając pytanie nacechowane ironią, odnoszące się do działań podejmowanych przez społeczeństwo wobec władz w Mińsku, mianowicie protestów. Pyta, dlaczego Białorusini protestują, podkreśla również fakt, że niewielu członków społeczeństwa podejmuje się otwartego wystąpienia przeciw reżimowi. Zadaje również pytanie o to, czym się wyróżnia Białoruś, ale sam nie odpowiada, dając czytelnikowi szansę zastanowienia się nad tym. Na sam koniec autor ponownie stosuje ironię, wskazując, jakoby Rosja była dla Białorusi „Mesjaszem”.

Ostatnim tekstem, za pomocą którego przedstawiony zostanie wizerunek Łukaszenki, jest *Загадки для дарослых* (biał. *Загадки для дарослых* – Zagadki dla dorosłych) ze zbioru *Народный Президент*. Autorem krótkich zagadek jest niejaki Мікалай Кулік, prawdopodobnie to pseudonimem. Zagadki są pełne ironii i parodii.

Od Kuryli po Bahamy
 Świat nie widział większych chamów:
 Przed większymi lizus.
 W obliczu prawdy – kłamca.
 Lubi kobiety i sport.
 Kto to taki do diabła?⁴³

W prześmiewczy sposób autor sugeruje, że „ostatni dyktator Europy” w kontakcie z silniejszym od siebie politykiem – prezydentem Federacji Rosyjskiej – zachowuje się jak lizus. Sugeruje również, że prezydent Białorusi kłamie. W tej samej zagadce autor podkreśla, że Łukaszenka „lubi” kobiety – będąc żonaty, wdał się w romans z oso-

⁴² Tekst oryginału: *Чого ж толькі пратэстуюць, / Дэманструюць, лемантуюць / Розныя недабіткі гэтак адчайна? / Чого Беларусь велічаюць? / ССР жа – наша Меся, / Што азначае / Современная Суверенная Россия! Сымон Шаўцоў, Была Беларусь рэспубліка, w: Народный Президент, s. 21.*

⁴³ Tekst oryginału: *Ад Курыляў да Багамай / Сьвет ня бачыў большых хамай: / Перад ісьцінай – хлусьлівы. / Любіць жэнічын ён і спорт. / Гэта што такі за чорт? Мікалай Кулік, Загадки для дарослых, w: Народный Президент, s. 32.*

bistą lekarz Iryną Abelską⁴⁴. Łukaszenka ponadto jest osobą aktywną fizycznie (często pokazuje się w trakcie gry w hokeja), co nie umknęło autorowi tekstu⁴⁵.

Przodków swych nie szanuje,
Bo co święte znieważa.
Hańbi język i kulturę.
Niewolniczą ma naturę.
Słudzy jego – żebracy.
Zgadnijcie, kto to taki?⁴⁶

Drugą zagadkę autor otwiera ironicznym stwierdzeniem, jakoby Łukaszenka nie szanował przodków i tego, co święte. Faktycznie prezydent zgadza się na dewastowanie i usuwanie krzyży upamiętniających ofiary komunizmu (to ofiary wielu narodowości, w tym Białorusini i Polacy) w lesie Kuropaty na przedmieściach Mińska⁴⁷. W dalszej części autor zarzuca Łukaszence hańbienie języka i kultury białoruskiej, co można powiązać z uznaniem języka rosyjskiego jako drugiego języka urzędowego w kraju. Prezydent Białorusi również nie wspiera kultury ani języka białoruskiego w przestrzeni publicznej. Dalej autor podkreśla naturę Łukaszenki jako „niewolniczą”, o czym może świadczyć uległość prezydenta wobec władz w Moskwie.

Białoruscy anonimowi autorzy ukazują prezydenta w sposób daleki od pozytywnego. W znacznym stopniu teksty traktujące o Łukaszence są negatywne. „Wrogość” pisarzy do osoby prezydenta jest wynikiem 27 lat jego nieprzerwanych rządów żelaznej ręki. Pisarze zauważają niesprawiedliwość dotyczącą społeczeństwo białoruskie i starają się ją przedstawić jak najbardziej adekwatnie. Zwyczajowo stosują takie narzędzia jak ironia, sarkazm, groteska w celu ukazania prawdy o rządach Łukaszenki. Niewątpliwie literatura anonimowa na Białorusi stanowi osobną formę oporu społecznego, nie jest ona jednak tak rozpowszechniona na Zachodzie. Wiąże się to ze specyfiką oporu społecznego w tym kraju. Wizerunek kreowany w literaturze

⁴⁴ R. Tkach, *Kobiety białoruskiego dyktatora. Kto towarzyszył mu przez ostatnie 25 lat*, Kraj, <https://kraj.life/kultura/7718-kobiety-bialoruskiego-dyktatora-kto-towarzyszy-l-mu-przez-ostatnie-25-lat> [dostęp: 17.07.2022].

⁴⁵ *Łukaszenko i Putin zagrali w hokeja w Soczi (wideo). Ich drużyna wygrała ...* Polskie-Radio.pl, <https://www.polskieradio.pl/75/921/Artykul/1017108,Lukaszenko-i-Putin-zagrali-w-hokeja-w-Soczi-wideo-Ich-druzyna-wygrala> [dostęp: 17.07.2022].

⁴⁶ Tekst oryginału: *Продкай ён не паважае, / Бо святое зьневажае. / Ганьбіць мову і культуру. / Мае рабскую натуру. / Яго служкі – жабракі. / Здагадайся, хто такі?* Мікалай Кулік, *Загадкі для дарослых*, w: *Народный Президент*, s. 32.

⁴⁷ W. Pięciak, *Znikające krzyże w Kuropatach*, „Tygodnik Powszechny”, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/znikajace-krzyze-w-kuropatach-158432> [dostęp: 18.07.2022].

anonimowej jest odpowiedzią na kreację wizerunku politycznego prezydenta, który stara się przedstawiać w pozytywnym świetle. Pisarze natomiast starają się uwidaczniać każdą nieściskość w wizerunku, by go zdyskredytować w oczach opinii publicznej. Autorzy tekstów uwypuklają każdą negatywną cechę prezydenta oraz w ciekawy sposób stosują odniesienia z wydarzeń faktycznych, takich jak wspomniany wywiad dla niemieckiej gazety wychwalający Hitlera. To przemyślany ruch, który może zachęcić niezadowolony naród białoruski do żywszego oporu wobec władzy Łukaszenki, zestawiając jego osobę z największym zbrodniarzem świata.

BIBLIOGRAFIA

Literatura zapisana alfabetem łacińskim

- Augustyniak M., *Max Weber o władzy i odpowiedzialności w polityce*, „Studia Prawnoustrojowe” 2010, nr 11.
- Bielska E., *Koncepcje oporu we współczesnych naukach społecznych. Główne problemy, pojęcia, rozstrzygnięcia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
- Brzeziecki A., M. Nocuń, *Łukaszenka. Niedoszły car Rosji*, Znak, Kraków 2014.
- Czachor R., *Kulturowe uwarunkowania społecznego odbioru prezydentury Aleksandra Łukaszenki*, „Wschodnioznawstwo” 2008, nr 2.
- Domański H., A. Rychard, *Wstęp: o naturze legitymizacji i jej kryzysów*, w: *Legitymizacja w Polsce. Nieustający kryzys w zmieniających się warunkach?*, red. eidem, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2010.
- Getka J., J. Darczewska, *Na drodze do wolności. Białoruska partyzantka kulturowa w przestrzeni publicznej i Internecie*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021.
- Kamiński Ł., *Formy oporu społecznego w Polsce w latach 1944–1948*, w: *Polska 1944/45–1989*, „Studia i Materiały Instytut Historii PAN”, t. 4.
- Pietrzak E., *Między tożsamością a wizerunkiem współczesnego polskiego polityka – przyczynek do badań*, „Civitas Hominibus: Rocznik Filozoficzno-Społeczny” 2008, nr 3.
- Scott J.C., *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, New Haven – London 1985.
- Supiński M., *Sposoby kreacji obrazu prezydenta we współczesnej białoruskiej literaturze anonimowej*, niepublikowana praca licencjacka, Warszawa 2021.
- Wesołowski W., *Legitymizacja jako potoczna filozofia władzy*, „Studia Socjologiczne” 2011, nr 1.

Literatura zapisana alfabetem cyrylicznym

Ідыёт самы настаяшчы..., Менск–Варшава–Масква 2001.

Народный Президент, Минск 2006.

Źródła internetowe

Anonim, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/anonim.html> [dostęp: 12.07.2022].

„*Chcemy zmian*” – jak kultowa piosenka radzieckiej grupy Kino stała się hymnem protestu, Belsat.tv [online] <https://belsat.eu/pl/news/11-08-2021-chcemy-zmian-jak-kultowa-piosenka-radzieckiej-grupy-kino-stala-sie-hymnem-protestu/> [dostęp: 11.07.2022].

Jakubowski J., *Idol – wizerunek polityczny w czasach popkultury*, https://www.researchgate.net/profile/Jakub-Jakubowski/publication/275644387_Idol_-_wizerunek_polityczny_w_czasach_popkultury/links/5541c3f70cf2b790436be60a/Idol-wizerunek-polityczny-w-czasach-popkultury.pdf [dostęp: 12.07.2022].

Jest wrzesień – kopie ziemniaki, w: Belsat.tv, <https://naviny.belsat.eu/pl/news/jest-wrzesien-lukaszenka-kopie-ziemniaki/> [dostęp: 13.07.2022].

Łłysiński K., *Protest w zawieszeniu – białoruskie społeczeństwo rok po wyborach prezydenckich*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-08-03/protest-w-zawieszeniu-bialoruskie-spoeczenstwo-rok-po> [dostęp: 11.07.2022].

Kola w traktorze. Prezydent przekazuje kierownicę, w: TVN24 BiS [online] <https://tvn24.pl/swiat/kola-w-traktorze-prezydent-przekazuje-kierownice-ra648039> [dostęp: 13.07.2022].

Literatura, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/literatura;3933197.html> [dostęp: 12.07.2022].

Lukaszenko i Putin zagrali w hokeja w Soczi (wideo). Ich drużyna wygrała... PolskieRadio.pl, <https://www.polskieradio.pl/75/921/Artykul/1017108,Lukaszenko-i-Putin-zagrali-w-hokeja-w-Soczi-wideo-Ich-druzyna-wygrala> [dostęp: 17.07.2022].

Mamzer H., *Nowe formy oporu społecznego? Protesty przeciwko polowaniom jako przykład karnawalizacji oporu*, <https://www.academia.edu/download/59387219/NoweFormyOporu20190525-47019-1y8bg80.pdf> [dostęp: 7.07.2022].

Na miński „Plac Zmian” wrócił mural protestu, Belsat.tv, <https://belsat.eu/pl/news/08-05-2021-na-minskim-R.-palcu-zmian-wrocil-mural-protestu/> [dostęp: 11.07.2022].

Pięciak W., *Znikające krzyże w Kuropatach*, „Tygodnik Powszechny” [online], <https://www.tygodnikpowszechny.pl/znikajace-krzyze-w-kuropatach-158432> [dostęp: 18.07.2022].

- Rust M., *Białoruska rewolucja ma kobiecą twarz*, Heinrich Böll Stiftung, <https://pl.boell.org/pl/2020/08/27/bialoruska-rewolucja-ma-kobieca-twarz> [dostęp: 11.07.2022].
- Tkach, *Kobiety białoruskiego dyktatora. Kto towarzyszył mu przez ostatnie 25 lat*, <https://kraj.life/kultura/7718-kobiety-bialoruskiego-dyktatora-kto-towarzyszy-l-mu-przez-ostatnie-25-lat> [dostęp: 17.07.2022].
- Twitter, https://twitter.com/Liveuamap/status/1525184259102846977?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1525184259102846977%7Ctwgr%5E%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.tvp.info%2F60170214%2Fbialorus-lukaszenka-zachwala-ukraincow-zaskakujace-slowa-do-generalow [dostęp: 16.07.2022].
- Zaskakujące słowa Łukaszenki do generacji. Jest nagranie.* [w:] TVPINFO [online] <https://www.tvp.info/60170214/bialorus-lukaszenka-zachwala-ukraincow-zaskakujace-slowa-do-generalow> [dostęp: 16.07.2022].
- В Беларуси „кибер-партизаны” слили в интернет данные 1000 силовиков. МВД страны угрожает наказать, ЦЕНЗОР.НЕТ* [online], https://censor.net/ru/news/3220305/v_belarusi_kiberpartizany_slili_v_internet_dannye_1000_silovikov_mvd_strany_ugrojaet_nakazat [dostęp: 11.07.2022].